

УДК 378

Олександр Крячек

Національна академія педагогічних наук України

ORCID ID

DOI 10.24139/2312-5993/2024.04/197-211

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КАР'ЄРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМСТВА В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті висвітлюється стан дослідженості проблеми формування і розвитку кар'єрної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки підприємства у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти. На основі теоретичного аналізу й логічного узагальнення наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників сформульовано висновки щодо необхідності формування означеної інтегральної властивості у здобувачів вищої освіти. Основну увагу зацентовано на розвитку особистості майбутніх фахівців, формування їхнього ставлення до власної професійної кар'єри.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх бакалаврів з економіки підприємства, вища освіта, кар'єра, кар'єрні орієнтації, бакалавр, саморозвиток особистості майбутнього фахівця.

Постановка проблеми. В епоху становлення інформаційної культури, соціальної мобільності і поліваріантності векторів саморозвитку актуалізуються проблеми усвідомленого кар'єрного вибору, відповідно до індивідуально-особистісних пріоритетів ціннісно-світоглядної позиції, що окреслюють сенс буття людини та забезпечують рівновагу її самореалізації в оточуючому мінливому світі. Важливо зазначити, що наявна соціально-економічна і політична нестабільність українського суспільства зумовлена війною, зростанням безробіття і падінням рівня життя населення. З-поміж причин економічної кризи науковці вирізняють особливу складність ситуації вітчизняного ринку праці, нарікають на технологічну застарілість виробництва, переважання традиційних моделей, методів і технологій економічного розвитку держави (Лановий, 2015). Успішне подолання кризових явищ можливе, якщо в суспільстві сформуються ціннісні пріоритети, узгоджені з новітніми європейськими стандартами. Подолання кризи на рівні суспільної свідомості – це особливий, набагато складніший і важливіший процес, ніж модернізація промислового виробництва. У зв'язку з цим особливу увагу варто зосереджувати на важливості розвитку підприємницької і кар'єрної компетентностей, формуванні кар'єрних орієнтацій майбутніх фахівців у царині матеріального виробництва і духовного збагачення вагомих

світоглядно-ціннісних орієнтирів пересічних громадян і суспільства загалом. За нинішніх соціокультурних обставин особливої актуальності набуває проблема формування в майбутніх бакалаврів з економіки підприємства кар'єрних орієнтацій та вмінь проектувати кар'єру у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Мета статті полягає в акцентуації уваги представників науково-освітнього простору, зокрема суб'єктів професійної освіти, на теоретичному та практичному значенні процесу формування кар'єрних орієнтацій здобувачів вищої економічної освіти у процесі професійної підготовки, а також представленні результатів теоретичного аналізу наукових досліджень із означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічні чинники сучасного етапу цивілізаційного становлення незалежної Української держави зумовлюють громадян до вираження активної творчої позиції, вияву підприємницьких якостей, тобто максимального зосередження зусиль на здійсненні істотного внеску в соціально-економічний поступ, зокрема створення місць працевлаштування населення, досягнення успіху у професійній діяльності, створенні сприятливих умов для кар'єрного зростання і успішної підприємницької діяльності на засадах економічної свободи. У такому контексті зазначимо, що кар'єрні орієнтації мають сенс, який людина хоче реалізувати на етапі вибору й здійснення свого професійного розвитку, що має індивідуальний характер і передбачає послідовне впровадження професійних задумів, пов'язаних із навчанням, набуттям досвіду роботи і його вдосконаленням впродовж усього життя. У плануванні професійного майбутнього, прогнозуванні конкретних подій, встановленні цільових орієнтирів майбутні фахівці керуються, передусім, індивідуально-особистісною ієрархією кар'єрних орієнтацій, відображеній у свідомості особи.

Сучасні чинники соціально-економічного розвитку суспільства в умовах воєнного стану вимагають активної соціальної адаптованості та професійної компетентності учасників цього процесу, розкриття самобутності й багатовимірності особистості майбутнього бакалавра з економіки підприємства, посилення його креативних здібностей й самореалізації, де кар'єрна компетентність є його інтегруючою складовою як суб'єкта професійної діяльності. Відтак зростають вимоги до професійної підготовки таких фахівців в економічних закладах вищої освіти. Означені вище завдання щодо розвитку професійної і кар'єрної

компетентностей майбутніх бакалаврів з економіки підприємства мають реалізовуватися насамперед у процесі професійної підготовки, що нині поступово модернізується: упорядковується мережа ЗВО, в освітній процес впроваджуються інноваційні педагогічні технології, створюються обставини для здобуття вищої економічної освіти, передовсім, професійно вмотивованою молоддю.

На важливості вирішення проблем особистісного і професійного розвитку майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, необхідності зростання професійного рівня фахівця наголошується у нормативних документах, зокрема, законах України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (2013), «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (2022), а також Національній економічній стратегії до 2030 року (2021) та інших нормативно-правових і міжнародних програмних документах («Ініціатива «EU4Business» (2009), Програма для управлінських кадрів сфери підприємництва України «Fit for Partnership with Germany» (2001) тощо). Зокрема, в тексті Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті визначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для забезпечення високої якості професійної освіти кожної особистості, за умови, що підготовка фахівців у будь-якій сфері має здійснюватися на новій концептуальній основі в межах компетентного підходу (Національна доктрина розвитку освіти, 2002). Значною мірою це стосується майбутніх бакалаврів з економіки підприємства.

У ході вивчення стану дослідженості проблеми формування кар'єрної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки підприємства у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти встановлено, що суттєвий інтерес учених викликають питання, пов'язані з управлінням професійною кар'єрою у межах соціально-проектної діяльності, суть якої розкривається у філософських і соціологічних концепціях П. Бергера, П. Бурдьє, Е. Гуссерля, Е. Гідденса, Р. Мертон, Т. Парсонса, Ю. Хабермана, А. Шюца, П. Штомпка й ін. Теоретичний аналіз праць означених авторів дозволяє стверджувати, що концептуальні положення щодо професійного становлення та розвитку кар'єрної компетентності особистості майбутніх бакалаврів з економіки підприємства в сучасних соціально-економічних умовах ґрунтуються на ідеї усвідомлення

визнаних суспільством цінностей професійної діяльності таких фахівців, а відтак цілей і завдань, які ставить перед ним суспільство.

Проблематиці професійного становлення здобувачів професійної і вищої освіти в Україні, внутрішніх механізмів і зовнішніх умов професіоналізації фахівців присвячено наукові розвідки Л. Базиль, Г. Балла, О. Баніт, І. Беха, Н. Гузій, О. Дубасенюк, І. Каньковського, О. Коваленко, П. Лузана, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, В. Орлова, Е. Помиткіна, В. Радкевич, В. Рибалки, В. Семиченко та ін. Методологічні підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої і фахової передвищої освіти та їх подальшого кар'єрного розвитку проаналізовано у працях В. Біскуп, В. Бочелюк, Д. Закатнова, Л. Карамушки, М. Клименко, Є. Могільовкіна, Л. Почебут та ін. Питання якості професійної освіти, зайнятості населення, працевлаштування випускників закладів професійної освіти і кар'єрна проблематика представлені у працях С. Алексєєвої, І. Андрощук, Д. Закатнова, О. Кучерявого та ін. Водночас, авторитетними фахівцями у галузі досліджень кар'єри в економічно розвинутих країнах світу є Д. Сьюпер, Дж. Холланд, Д. Холл, С. Кові, В. Паттон, М. Макмахон, Л. Якокка та ін. Теоретичні, методологічні та історичні аспекти професійної орієнтації, методдику та технологію розвитку кар'єри і структурні складові кар'єрної компетентності, теоретичне й методичне забезпечення процесу кар'єрного розвитку здобувачів професійної освіти досліджували В. Байдулін, О. Бойко, Н. Величко, М. Вовковінський, Л. Злочевська, Ю. Курнішев та ін.

Теоретичний аналіз наукових праць означених вище авторів і їх логічне узагальнення дозволяє констатувати, що проблеми планування професійної кар'єри, розвитку кар'єрної компетентності, є відносно новим напрямом досліджень у вітчизняній психолого-педагогічній науці. При цьому зауважимо, що зарубіжні вчені побудову кар'єри справедливо розглядають, як процес професійного самовизначення, що ґрунтується на ідеях «Я-концепції» особистості, тобто цілісного утворення, яке поступово, з дорослішанням людини, відповідно до виборів життєвих і професійних перспектив змінюється (Р. Бернс, Дж.М. Іванцевич, О. Молл, Д. Сьюпер, Р. Тернер, Е. Хьюг та ін.). Водночас упродовж останніх десяти років було здійснено низку досліджень (Д. Беренова, А. Деркач, Д. Закатнов, Л. Карамушка, С. Кові, В. Толочек та ін.), в яких відображено нове бачення сутності поняття «професійна кар'єра» з позицій соціальної і педагогічної психології, педагогіки професійної освіти, розширено її поняттєво-категоріальний апарат,

встановлено зв'язок у реалізації кар'єри з основними етапами професійного розвитку і становленням особистості фахівця.

Аналіз наукового доробку дає змогу констатувати недостатній рівень розробленості концептуального й прикладного аспектів досліджуваної проблеми. Зазначене ускладняється низкою суперечностей, що потребують розв'язання, а саме між:

- зростаючою потребою суспільства у вмотивованих до розвитку кар'єрної компетентності економістів і недостатньою теоретичною та практичною розробленістю педагогічних умов, що забезпечують цей розвиток у процесі професійної підготовки таких фахівців у закладах вищої освіти;

- спрямованістю навчання на оволодіння знаннями здебільшого з фахових дисциплін і недостатнім психолого-педагогічним забезпеченням формування актуальних уявлень про професійний успіх, здатності до працевлаштування і розвитку компетентності щодо побудови кар'єри для відновлення й подальшої модернізації повоєнної економіки України;

- об'єктивною потребою вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх бакалаврів з економіки підприємства і невідповідністю існуючих у ЗВО педагогічних технологій, які б сприяли інтеграції процесів розвитку професійної і кар'єрної компетентностей майбутніх бакалаврів з економіки підприємства;

- важливим значенням детермінант формування і розвитку кар'єрних орієнтацій як факторів підвищення ефективності професійної діяльності майбутніх бакалаврів з економіки підприємства і недостатнім урахуванням цих факторів у проектуванні траєкторії розвитку професійної кар'єри.

Незважаючи на позитивні результати проведених досліджень, вітчизняна наука ще не досягла своєї головної мети у кінцевому результаті – це формування у майбутніх бакалаврів з економіки підприємства чітких уявлень про перспективи кар'єрної успішності, підкріплених процесами усвідомленого професійного самовизначення, що відповідають індивідуальним особливостям, здібностям і можливостям кожного, з урахуванням всіх сфер його розвитку, а також, запитам ринку праці. У цьому сенсі зауважимо, що використання традиційного (вербального) підходу до підготовки майбутніх бакалаврів з економіки підприємства не дає повної характеристики для усвідомлення глибинно-психологічних феноменів

самопізнання, визначення здібностей та ресурсних можливостей особистості. Розвиток кар'єрної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки підприємства у процесі професійної підготовки у ЗВО залежить від безлічі тісно пов'язаних між собою детермінант. Тому вивчення детермінації становлення кар'єрної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки підприємства сприятиме виявленню закономірностей особистісно-професійного самовдосконалення та кар'єрної успішності таких фахівців у воєнний час для подальшого відновлення повоєнної економіки України. Розв'язання означених вище суперечностей потребує розроблення й запровадження нових підходів до розвитку кар'єрної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки підприємства, які б врахували досягнення вітчизняної і зарубіжної практики, актуалізує необхідність уточнення методологічного підґрунтя для отримання та систематизації знань про кар'єру, цілісності уявлень про її сутність (онтологічну картину), розроблення науково обґрунтованої концепції управління кар'єрним розвитком майбутніх бакалаврів з економіки підприємства.

Відзначимо, що жодна модернізація і перебудова економіки України не відбудеться, якщо не буде видозмінено громадську позицію і свідомість громадян не буде налаштовано на активну участь у соціально-економічному і духовному зростанні суспільства. Від характеристик кар'єрних орієнтацій майбутніх бакалаврів з економіки підприємства певною мірою залежать успіхи соціально-економічного поступу Української держави. На наше переконання у процесі формування професійних і кар'єрних орієнтацій провідне місце має займати саме система вищої професійної економічної освіти України. Однак активізації роботи з формування уявлень про майбутню кар'єру і кар'єрні орієнтації в українському суспільстві істотно перешкоджає успадковане з радянського минулого негативне ставлення до понять «кар'єра» і «кар'єризм». Негативний змістовий акцент розуміння кар'єри передбачає її тлумачення лише як прагнення «зробити кар'єру». Водночас того, хто прагне домогтися особистого успіху, просування в будь-якій сфері діяльності вважають кар'єристом. При цьому наголошується, що «внутрішня властивість кар'єриста, що рухає його вчинками – це гонитва за кар'єрою, особистими успіхами людей, які ставлять турботу про свою кар'єру й особисті успіхи вище інтересів справи» (Орлов, 2017, с. 16). Однак, упродовж останнього десятиліття наведений вище акцент поступово нівелюється, і в свідомості пересічних

громадян України кар'єра характеризується одним із показників успішності життя людини, досягнення певного статусу, популярності, рівня й якості життя, реалізації особистісного та професійного потенціалу.

У контексті дослідницького пошуку ми з'ясували, що вивчення феномена кар'єри в зарубіжних країнах розпочалося у 20-ті роки минулого століття, а в 70-ті – набуло масового обговорення, про що свідчать численні публікації у зарубіжних виданнях, як-от: «Journal of Vocational Behavior», «Journal of Career Development», «Journal of Management Development Quarterly» тощо, а також відкриття відділень кар'єри (своєрідних центрів кар'єрного розвитку) в Академії Управління США та Американському товаристві тренування і розвитку.

Аналізу наукових розвідок засвідчує, що донедавна замість поняття «кар'єра» у вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях вживали такі терміни: «професійний життєвий шлях», «професійна самореалізація», «професійна діяльність». Натепер поняття «кар'єра» характеризується особливим лексико-змістовим наповненням. Поступово утверджується суспільна позиція, що фахівець, який «робить кар'єру», – це особистість, зорієнтована на реалізацію власного професійного потенціалу і життєвого досвіду. Кар'єра стає одним із показників життєвого й професійного успіху фахівця, свідченням досягнення бажаного статусу та відповідного рівня якості життя, самореалізації в ньому. Відтак вибір кар'єри, кар'єрні орієнтації майбутніх бакалаврів з економіки підприємства проявлятимуться у неоднозначному їхньому баченні конкретних матеріальних і духовних цінностей. Вибір і світоглядна позиція таких цінностей обумовлюються культурними й соціально-економічними традиціями, що склалися у конкретному суспільстві. На жаль, в Україні сьогодні, як і за радянських часів, надається пріоритет системі професійної орієнтації й на урядовому рівні ухвалено «Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається». У тексті документа не передбачається розвиток кар'єрних орієнтацій і кар'єрної компетентності здобувачів освіти (Положення..., 1995). Це розглядаємо істотною причиною, по-перше, стримування розвитку та функціонування системи кадрового забезпечення в державі; по-друге, відсутності ефективної системи моніторингу потреб суспільства і держави у фахівцях із відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки; по-третє, недосконалості механізму формування державного замовлення на підготовку фахівців, а також збалансованої системи управління професійною орієнтацією молоді, об'єктивних принципів її

відбору і навчання; по-четверте, повільних темпів упровадження сучасних технологій професійного розвитку; по-п'яте, недостатнього застосування наукових підходів, результатів наукових досліджень у формуванні та реалізації державної кадрової політики.

Сучасні соціально-економічні перетворення спонукають до перегляду та переосмислення фахівцями самоцінності, рівня набутих компетентностей, визначення стратегій кар'єрного розвитку. Сучасний прогрес суспільства, виробництва, економіки України означає необхідність оволодіння «засобами інтелектуального виробництва», незалежно від обраної професії. В системі професійної освіти поступово утверджується нова освітня парадигма, трансформована з економічно розвинених країн світу, де формою власності, джерелом прибутку є «спрямований інтелект, тобто здатність набувати і застосовувати знання» (Falkenberg Steven, 1997). Однак реалії педагогічної практики засвідчують фрагментарність реалізації парадигмальних ідей у системі вищої економічної освіти.

У контексті дослідницького пошуку кар'єрні орієнтації майбутніх бакалаврів з економіки підприємства позиціонуємо як стійкі утворення, що визначають їхній професійний шлях, зумовлюються загальними ціннісними орієнтирами та відповідними світоглядними пріоритетами у визначенні й моделюванні професійної траєкторії. Функцію кар'єрних орієнтацій саме майбутніх економістів пояснюємо розумінням їх сутності як внутрішнього джерела кар'єрних цілей людини, що мають понадчасову особистісну й професійну значущість. Серед типових психологічних проблем формування кар'єрних орієнтацій майбутніх бакалаврів з економіки підприємства і їхнього професійного становлення загалом виокремлюємо такі:

- неузгодженість ідеального й реального образу обраної професії;
- несприйняття ціннісних орієнтацій щодо успіху у професійній діяльності в умовах повоєнного середовища;
- неузгодженість реальної та ідеальної мотивації щодо професійної самоактуалізації особистості за сучасних цивілізаційних обставин;
- неадекватність самооцінки власних здатностей та можливостей.

Вважаємо, що причиною такої неузгодженості майбутніх бакалаврів з економіки підприємства є розбіжності між процесами формування професійної і кар'єрної компетентностей, які за принципом наступності повинні були б бути взаємодоповнювальними.

Прикметно, що сучасні працедавці запозичують зарубіжні підходи кар'єрного планування, пред'являючи вимоги до професійних і особистісних якостей співробітників, у т.ч. економістів, на кожному ступені кар'єрного зростання. Тому в царині професійної педагогіки важливо врахувати вимоги часу і спрямовувати діяльність педагогів на формування у майбутніх бакалаврів з економіки підприємства кар'єрних орієнтацій, котрі сприятимуть оптимальному плануванню кар'єри, раціональному визначенню досяжних цілей, об'єктивній оцінці рівня своїх можливостей, набутих компетентностей. Зусилля здобувачів вищої економічної освіти мають спрямовуватися на об'єктивізацію оцінки свого професійного та управлінського досвіду.

У межах виконуваного нами дослідження розвиток кар'єрних орієнтацій розуміємо як складну динамічну систему кількісних і якісних змін, які в той чи інший спосіб відбуваються у свідомості майбутніх бакалаврів з економіки підприємства. Зміни, пов'язані з їхнім віком та збагаченням життєвого досвіду, відповідно із соціальними умовами, в яких вони живуть і з індивідуальними особливостями психіки. Водночас зауважимо, що формування уявлень про професійний успіх, і розвиток кар'єрних орієнтацій здобувачів вищої економічної освіти – справа не нова. Адже абітурієнтам, які вступають у економічний заклад вищої освіти обов'язково розповідають про переваги конкретної професії. На кожному занятті викладачі, мотивуючи пізнавальну діяльність майбутніх фахівців, звертають увагу на прогностичність і перспективність набутих знань і вмінь, їхню значущість для професійного успіху. Таким чином формуються уявлення про можливе професійне майбутнє. Однак, щоб цей процес набув послідовної стабільності і трансформувався в динамічну систему набуття кар'єрних орієнтацій майбутніх бакалаврів з економіки підприємства, педагогам важливо опанувати педагогічні технології їх формування і розвитку.

Кращою кар'єрою з психолого-педагогічної точки зору є індивідуальна кар'єра, здійснювана на основі самопізнання, самовдосконалення і самоврядування. Серед різних напрямів кар'єрних орієнтацій фахівців виділяють вісім основних, які Едгар Шейн назвав «кар'єрними якорями». Це – вісім ціннісних орієнтацій, які є характерними для конкретного фахівця (Edgar Schein).

Перш за все, йдеться про професійну компетентність, тобто про орієнтованість майбутніх бакалаврів з економіки підприємства на

професійне самовдосконалення. Ця установка пов'язана з наявністю у них здібностей і можливостей самореалізуватися в певній галузі професійної діяльності. Майбутні бакалаври з економіки підприємства з такою орієнтацією прагнуть бути майстрами своєї справи, а тому бувають особливо щасливі, якщо досягають успіху в професійній сфері, але швидко втрачають інтерес до роботи, яка не дає змогу розвивати свої здібності.

Серед здобувачів вищої економічної освіти обов'язково є студенти з задатками лідера і прагненням керувати іншими. Таку кар'єрну орієнтацію Е. Шейн означив, як «менеджмент». У цьому випадку першорядне значення має орієнтація особистості на інтеграцію зусиль інших людей, готовність відповідати за кінцевий результат. Розвиток цієї кар'єрної орієнтації майбутнього бакалавра пов'язаний із віком і досвідом роботи. В нього можна розвинути аналітичні навички, його успіху сприятимуть навички міжособистісного і групового спілкування, емоційної врівноваженості. Зауважимо: майбутні бакалаври з економіки підприємства, зорієнтовані на лідерство («менеджмент»), вважають, що вони не досягли мети своєї кар'єри, допоки не займуть посаду, на якій отримують можливість керувати діяльністю інших людей і тим самим сприяти розвитку виробництва.

Характерною особливістю значної частини майбутніх бакалаврів з економіки підприємства є їхня зорієнтованість на автономію (незалежність), намагання звільнитися від організаційних правил, приписів і обмежень. Яскраво виражена потреба все робити по-своєму, самостійно вирішувати, за яких умов, над чим і скільки працювати. Такий здобувач далеко не завжди хоче підкорятися правилам, встановленим у ЗВО. Якщо така орієнтація виражена сильно, то майбутні бакалаври з економіки підприємства не дуже зважають на прогнозування викладачами їхнього професійного майбутнього. Здобувачі вищої економічної освіти з такою кар'єрною орієнтацією можуть відмовитися виконувати вказівки викладача і порушувати правила заради збереження своєї незалежності. У майбутньому вони можуть працювати в сфері, яка забезпечує достатній ступінь свободи, де не будуть відчувати серйозних зобов'язань або відданості організації і будуть заперечувати будь-які спроби обмежити їх автономію.

Ми повинні також відрізнити здобувачів вищої економічної освіти, для яких важливою кар'єрною орієнтацією є стабільність, що обумовлена потребою в безпеці і стабільності, прагненні зробити

майбутні життєві події передбачуваними. Йдеться про стабільність місця роботи або стабільність місця проживання. Щодо стабільності місця роботи йдеться про довготривалу роботу в певній організації з позитивною репутацією, де піклуються про персонал, що є надійною в своїй галузі. Уявлення майбутнього фахівця з такою орієнтацією характеризуються прагненням перекласти відповідальність за розвиток своєї кар'єри на роботодавця. Другою характерною ознакою орієнтованості на стабільність, є бажання не змінювати місце проживання. У майбутньому, фахівці, орієнтовані на стабільність, можуть проявити свою здатність до кар'єрного зростання, але, вважаючи за краще стабільну роботу і життя, вони здатні відмовитися від високих посад, якщо це загрожує ризиком і тимчасовими незручностями, навіть в разі певних перспектив, які перед ними відкриваються.

«Робота з людьми», «служіння людству», «допомога людям», «бажання зробити світ кращим» – є ціннісними орієнтаціями майбутніх економістів, для яких кар'єра – це служіння людям. Фахівці з такою кар'єрною орієнтацією найчастіше обирають професію і працюють у сфері перевірки якості продукції і товарів, захисту прав споживачів тощо. Для них характерна потреба у визнанні, повазі до себе за своє служіння на благо людей. Служіння на благо інших, мотивоване бажанням стверджувати свої світоглядні переконання. Розвиток такої орієнтації майбутніх бакалаврів з економіки підприємства має конкретизуватися у наданні послуг і результатах праці, передбачених їхньою професійною підготовкою у ЗВО.

Життя висуває перед людиною різні виклики. Едгар Шейн трактує поняття «виклики» і реакцію людини на них, як один із різновидів кар'єрної орієнтації. Основні цінності такої кар'єрної орієнтації бакалавра з економіки підприємства – це прагнення до перемоги над іншими, подолання перешкод, здатність до вирішення складних завдань, що вимагають від людини мобілізації своїх сил і потенціальних можливостей тобто конкурентоздатності. Такі процеси «боротьби й перемоги» – важливіші за конкретну сферу діяльності або кваліфікацію. Наприклад, студенти ЗВО з подібною орієнтацією можуть розглядати суперечки з однокурсниками і викладачами, як гру, яку треба виграти. Новизна, різноманітність і виклики мають для них найбільшу цінність. Все, що відбувається занадто просто, їм нецікаво.

Життєво важливою є кар'єрна орієнтація майбутніх бакалаврів з економіки підприємства, що означена як «інтеграція стилів життя».

Ознакою того, що здобувач вищої економічної освіти орієнтований на інтеграцію різних аспектів і способів життя, вбачаємо відсутність переконання про домінування однієї сфери в життєдіяльності людини (навчання, сім'я або кар'єра). Така особа прагне до балансування різних аспектів і цінує своє життя в цілому – де живе, які має можливості для саморозвитку і самореалізації, а не навчальний заклад, конкретну роботу чи посаду. У розвитку кар'єрних орієнтацій майбутніх бакалаврів з економіки підприємства з такою орієнтацією слід знаходити позитивні моменти у їхній поведінці і вчинках, разом із тим мотивувати потребу у співпраці з іншими людьми, виявляти прояви здатності людини, переорієнтуватися, враховуючи власні інтереси та інтереси суспільства.

За останні п'ять років значно зросла кількість майбутніх бакалаврів з економіки підприємства, орієнтованих на підприємництво. Люди з такою кар'єрною орієнтацією прагнуть створювати щось нове, бажають долати перешкоди, готові до ризику. Не воліють працювати на інших, зорієнтовані на створення власної справи, концепції або організації, сподіваючись на фінансовий успіх, прагнуть працювати так, щоб виконувана робота дійсно стала справою життя, в якому існуватимуть всебічні можливості для самореалізації. Економісти з кар'єрною орієнтацією на підприємництво будуть продовжувати свою справу, навіть якщо усвідомлюють реальність серйозних ризиків.

Традиційно уявлення про кар'єру в Україні зорієнтовані на умови вітчизняної системи виробничих відносин, де головним стимулом залучення працівників до активної участі в реформуванні виробництва, підвищення продуктивності праці є матеріальне стимулювання. Таке уявлення про майбутні перспективи переважає у більшості майбутніх бакалаврів з економіки підприємства. Найкращим місцем працевлаштування вважається таке, де висока зарплатня.

Вчені розвинених країн Європейського Союзу і США аргументовано довели, що в цивілізованому світі мотивує людей до праці не стільки матеріальна винагорода, скільки внесок, який, на їхню думку, вони можуть зробити задля розвитку справи. Відомий у світі у галузі лідерства, письменник, педагог і консультант С. Кові стверджує, що заробітна плата – це очікування, а не стимул для творчої самореалізації. Доведено, що зарплатня є очікуваною, і працівник лише розраховує на її розмір, відповідний витратам індивідуально-особистісних ресурсів. Проте вчені зауважують, що людина, яка отримує високу зарплатню може ненавидіти кожну хвилину перебування на

роботі. «Часом такі люди звільняються і переходять в інше місце, де зарплата менше, а мотивація вище ... Багато з них безкоштовно працювали б вечорами і у вихідні, докладаючи до цього навіть більше зусиль, ніж в основний робочий час, знаючи, що їх робота буде належним чином поцінована суспільством» (Covey Stephen, 2009). Людина, яка працює, керуючись лише матеріальним інтересами, не може стабільно давати якісну продукцію, оскільки зорієнтована не на якість, а на заробіток, тобто її мета не співпадає (узгоджується) з потребами суспільства. Отже, суспільство також не зможе підтримати такого фахівця в його кар'єрних сподіваннях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Прагнення зробити кар'єру є одним із значущих бажань майбутніх бакалаврів з економіки підприємства, у яких вже під час професійної підготовки в ЗВО сформувалося прагнення реалізувати свій особистісний потенціал і уявлення про професійний успіх. Тому кожному з них важливо усвідомлювати пріоритети власних кар'єрних орієнтацій, щоб знати, де саме його чекає успіх, до чого прагнути в професійному розвитку. Різноманітність орієнтацій майбутнього бакалавра в соціальній і професійній взаємодії дозволяє йому отримувати задоволення від своєї роботи, легше долати проблемні ситуації, більш активно особистісно самореалізовуватися. Допомогти йому в цьому є важливим завданням педагогічних працівників. З цією метою наукові співробітники лабораторії професійної кар'єри Інституту професійної освіти НАПН України працюють над створення сучасних методик і технологій формування кар'єрних орієнтацій і розвитку кар'єрної та підприємницької компетентності майбутніх фахівців. Проведені дослідження дають обнадійливі результати. Перспективами подальших розвідок є уточнення суті і логіко-змістової структури кар'єрної компетентності майбутнього бакалавра з економіки підприємства, визначення педагогічних умов та розроблення методики розвитку означеної якості у процесі професійної підготовки в ЗВО.

ЛІТЕРАТУРА

- Covey, Stephen, Colosimo, Jennifer. Great Work, Great Career. Franklin Covey. (2009). *Salt Lake City: How to Create Your Ultimate Job and Make an Extraordinary Contribution*. FranklinCovey Co. All Rights Reserved. SALT LAKE CITY.
- Falkenberg, Steven, "Factors in Employee Motivation/ Satisfaction", Eastern Kentucky University (1997). Режим доступу: <http://people.eku.edu/falkenbergs/motive.htm>.
- Bazył, Ludmyła, Orlov, Valerij (2020). Formácia pohľadov uchádzačov o odborné vzdelávanie o úspechu kariéry a podnikateľskej činnosti. *Conference*

- Proceedings of the 3rd International Scientific Conference Economic and Social-Focused Issues of Modern World* (November 17–18, 2020, Bratislava, Slovak Republic). Bratislava, сс. 163-171. URL: http://www.vsemvs.sk/portals/0/Subory/Conference%20Proceedings_%20VSE Mvs November 2020.pdf
- Seredina, I., Bazyl, L., Orlov, V., Klymenko, M., Spitsyna, A. (2024). Development of entrepreneurial competence among future specialists in the face of social changes. *Amazonia Investiga*, (2024). 13(74), 81-89. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.74.02.7>
- Алексєєва, С. В., Закатнов, Д. О., Орлов, В. Ф. та ін. (2014). Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика. К.: ТОВ «НВП Поліграфсервіс» (Alekseeva, S. V., Zakatnov, D. O., Orlov, V. F. and others. (2014). *Preparation of VET students for planning and implementing a professional career: theory and practice*. К.: LLC "Polygraphservice").
- Артюшина, М., Новікова, Т., & Туз, О. (2020). Формування психолого-педагогічних компетентностей майбутніх фахівців економічних спеціальностей у процесі ступеневої освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 23(4), 5-21 (Artiushyna, M., Novikova, T., & Tuz, O. (2020). Formation of psychological and pedagogical competences of future specialists of economic specialties in the process of degree education. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, 23 (4), 5-21).
- Базиль, Л., Орлов, В. (2018). Contradictions in Career Counselling of Future Specialists. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, 16, 14–19 (BasyL, L., Orlov, V. (2018). Contradictions in Career Counselling of Future Specialists. *Scientific Bulletin of the Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Professional Pedagogy*, 16, 14–19).
- Базиль, Л., Орлов, В. (2018). Методологія формування кар'єрних орієнтацій і досягнення професійного успіху. *Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи*. Київ: Знання України, сс. 330 – 337 (BasyL, L., Orlov, V. (2018). Methodology of career orientations and professional success. *Conceptual principles of adult education development: world experience, Ukrainian realities and prospects*. Kyiv: Knowledge of Ukraine, SS. 330 – 337).
- Базиль, Л., Орлов, В. (2018). Консультування із професійної кар'єри як важливий чинник самореалізації майбутніх фахівців. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (75), Issue 181, 7 – 11 (BasyL, L., Orlov, V. (2018). Professional career counseling as an important factor in the self-realization of future specialists. *Science and Education A New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (75), Issue 181, 7 – 11).
- Балл, Г. А., Мединцев, В. А. (2016). *Теоретико-множественный метод описания процессов и его применение в психологии*: монограф. Київ: Пед. думка (Bull, G. A., Medintsev, V. A. (2016). *Theoretical and Monorable method of describing processes and its deposition in psychology*: monograph. Kyiv: ped. opinion).
- Біскуп, В. С. (2012). Кар'єра vs професіоналізм: технології просування на противагу професіоналізації. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, 993, 53–57 (Biskup, V. S. (2012). Career VS Professionalism:

- Promotion Technologies as opposed to professionalization. *Bulletin of Kharkiv Nat. University. V. N. Karazin. Series: sociological studies of modern society: methodology, theory, methods*, 993, 53-57).
- Клименко, М. М. (2017). *Проектування і розвиток кар'єри інженера*. Київ: СПД Чалчинська Н. В. (Klymenko, M. M. (2017). *Design and development of engineer career*. Kyiv: SPD Chalchinskaya N. V.).
- Лановий, В. (2015). Анатомія кризи української економіки. *Економічна правда*. 4 вересня 2015 р. Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/06/16/546489>. (Lanovy, V. (2015). Anatomy of the crisis of the Ukrainian economy. *Economic truth*. September 4, 2015 Access mode: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/06/16/546489>).
- Національна доктрина розвитку освіти. Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/U347_02?an=8 (*National Doctrine of Education Development*. Access mode: https://ips.ligazakon.net/docment/u347_02?an=8).
- Орлов, В. Ф. (2017). Кар'єрні орієнтації суб'єктів сучасної професійної школи. *Науковий вісник ІПТО. Професійна педагогіка*, 13, 15-21 (Orlov, V. F. (2017). Career orientations of the subjects of the modern vocational school. *IPTO Scientific Bulletin. Professional Pedagogy*, 13, 15-21).
- Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95#Text> (*Regulations on the professional orientation of the learning young people*. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95#text>).

SUMMARY

Kriachek Oleksandr. The problem of formation and development of career competence in scientific literature and pedagogical practice.

The article deals with the state of research of the problem of formation and development of career competence in scientific literature and pedagogical practice. The essence of the article is specified on the process of professional training of future bachelors in business economics. The author compares the positions of domestic and foreign researchers. Attention is focused on personality development of future specialists, their attitude to their own professional career. The desire to make a career is one of the significant desires of future bachelors from the economy of the enterprise, in which during the professional training in the HEI formed the desire to realize their personal potential and an idea of professional success. Therefore, it is important for each of them to be aware of the priorities of their own career orientations to know where he is waiting for success, what to strive for professional development. The variety of orientations of the future bachelor in social and professional interaction allows him to enjoy his work, easier to overcome problematic situations, more actively personally self-realized. To help him with this is an important task of pedagogical staff. To this end, researchers of the Laboratory of Vocational Career of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine are working on the creation of modern methods and technologies for the formation of career orientations and development of career and business competence of future specialists. The studies produce encouraging results.

Key words: career, career orientations, education seekers, social consciousness, bachelor, self-development